

Lexicographic Illustration: Towards a Syntactic-Semantic Typology of Pictorial Illustrations in Persian Monolingual Dictionaries

Vol. 12, No. 4, Tome 64
pp. 199-225
October & November 2021

Badri Sadat Seyed Jalali¹ & Azita Abbasi^{2*}

Abstract

Applying pictorial illustrations aids the lexicographer in defining lemmas and clarifying the meaning of entries. The present study, based on Stein's (1991) categories, looks at the inclusion of pictorial illustrations in three Persian monolingual dictionaries, including *Amid Persian Dictionary*, *Moein Persian dictionary*, and *Sokhan Comprehensive Dictionary*, intending to define a syntactic-semantic typology of pictorial illustrations in Persian monolingual dictionaries. This corpus based analytic survey is done to answer which items are mostly illustrated, considering the semantic field and the part of speech of illustrated lemmas, as well as study visual characteristics of pictures and their place of insertion. The other purpose of this paper is to investigate which methods can improve the efficiency of pictorial illustrations in dictionaries. The results of this survey indicate that domestic and contextualized pictures along with a proper reference to their headwords can enhance the communicative function of Persian monolingual dictionaries. It is also revealed that the co-reference of illustrations and headwords are fulfilled via the juxtaposition of pictures to the dictionary entries or through some verbal support that relates illustrations to the respective lemma. In all three mentioned Persian dictionaries, concrete nouns are the most illustrated headwords. This research shows that the typological analysis of pictorial illustrations in dictionaries can provide a better understanding of illustrative structures in monolingual lexicography so that planning for the visual aspects of the new generation of Persian monolingual dictionaries would be more feasible..

Keywords: lexicography, monolingual dictionary, pictorial illustrations, *Amid Persian Dictionary*, *Moein Persian dictionary*, *Sokhan Comprehensive Dictionary*

1. Ph.D. in Linguistics, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6621-6566>

2. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Linguistics, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran; Email: a.abbasi@alzahra.ac.ir
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3895-5713>

Received: 12 May 2019
Received in revised form: 24 August 2019
Accepted: 22 September 2019

1. Introduction

New approaches to lexicography, which highlight the communicative function of dictionaries, believe that the dictionaries should contain encyclopedic and cultural information as well as linguistic one. The aforementioned information is presented not only through the text but also by images. Providing pictorial illustrations in monolingual dictionaries is one of the common techniques to clarify meaning in modern lexicography. The present study aims at defining a syntactic-semantic typology of pictorial illustrations in Persian monolingual dictionaries, including *Amid Persian Dictionary*, *Moein Persian dictionary*, and *Sokhan Comprehensive Dictionary*, by observing and studying illustrated entries in order to obtain a comprehensive understanding of the structure of illustrations in these dictionaries.

To this end, a corpus analytical survey is conducted to answer what entries are mostly illustrated, based on their semantic field and the part of speech, and how can lexicographers improve the efficiency of pictorial illustrations in dictionaries. The visual features of the entries do not appear to be the same, and illustration techniques may change due to these differences.

2. Literature Review

Hupka's (1984) study on pictorial illustrations in dictionaries and the lexicographical traditions of five major European languages (French, Italian, Spanish, English and German) is assumed to be the first systematic survey in this field. Following Hupka's typology of pictorial illustrations which includes nine categories, Stein (1991) suggests his own categorization based on the relation between lemma/definition and picture. Stein's (1991: 105) systematic exploration of illustrations focuses on "how the meanings can be represented and which illustrations can stand on their own and which have to be verbally supported by a legend".

Nesi (1989) addresses the function of pictures in learner's dictionaries. She believes that illustrations can help the learner to produce language as far as they are accompanied with notes on grammar and usage.

Gangla-Birir (2005) investigates the pictorial illustrations in African language dictionaries and argues the need to include more illustrations of culture-bound elements of a particular community or language group in dictionaries.

Klossa (2016), by taking an encyclopedic approach to lexicography, discusses the importance of transmitting cultural and encyclopedic information in dictionaries. According to her, illustration is an effective technique for applying an encyclopedic approach to lexicography, which provides the possibility to provide a culture-oriented context for the entries.

Illustrations in Persian Monolingual Dictionaries is one of the topics that has received less attention from Iranian researchers. In a contrastive study, Mansouri (2014) compares pictures in Moein Persian dictionary with illustrations in two *Oxford advanced* and *learner's Dictionary*. Examining the use of illustrations in Persian monolingual dictionaries with a typological approach has no background and this is the first study that intends to offer a systematic categorization for pictorial illustrations in Persian monolingual dictionaries, based on the semantic field and the part of speech of illustrated headwords.

3. Methodology

To answer the questions raised, the researchers first study the corpus, i.e. illustrated entries in three monolingual Persian dictionaries (*Amid*, *Moin* and *Sokhan*), based on Stein's (1991) categories. Then, with a typological approach, all types of illustrated entries are analyzed according to their semantic fields and parts of speech, as well as the visual features of the pictures and their place of insertion. Finally, the representation of

encyclopedic and cultural information through pictorial illustrations in Persian monolingual dictionaries is addressed.

4. Results

In this section, the results of the examining pictorial illustrations in three Persian monolingual dictionaries (*Amid*, *Moin* and *Sokhan*), based on Stein's (1991) categories, are presented as follows:

Amid Persian Dictionary

In this dictionary, the use of pictures is quite obvious. Pictorial illustrations, either images or drawings, are often presented in black and white. In addition to the black-and-white pictures within the text, this dictionary includes a number of colorful or black-and-white full-page images as the middle matter which are mostly presenting cultural and encyclopedic information. In *Amid Persian Dictionary*, both groups of illustrations (with and without verbal support) are seen, although it can be said that in most cases the illustrations can stand on their own with no verbal support as far as they are juxtaposed to the dictionary entry.

Moein Persian dictionary

In this dictionary, there is a high focus on pictorial illustrations. The pictures and their positions have been carefully selected and situated, either on the margins of the dictionary or in the immediate vicinity of a headword. Along with black-and-white pictures within the text, this dictionary presents a number of colorful or black-and-white full-page images as the middle matter which are mostly presenting cultural and encyclopedic information. In *Moein Persian dictionary*, both groups of illustrations (with and without verbal support) are seen. The results show that this dictionary has greatly taken advantage of second group of illustrations, so that all four types of Stein's verbal support, including legend, identifying labels, differentiating labels, and captions, can be found in this dictionary.

Sokhan Comprehensive Dictionary

Although the focus on illustrations in this dictionary is less than the previous two, but a significant feature in illustration method in *Sokhan Comprehensive Dictionary* needs to be highlighted: all images are uniformly and clearly drawn so that they can play a complementary role for definitions very well. The drawings in this dictionary are all presented in black and white and there is no evidence of full page pictures as the middle matter. Moreover, The examination of pictures depicts that except for few cases, illustration in this dictionary is of the first group (without verbal support). In fact, since almost all illustrations are situated in the immediate vicinity of the headword, verbal explanations are rarely used. In other words, the position of pictures helps them to refer to their headword to the extent that there is no need to provide a verbal support for the pictures.

5. Discussion

Examination of pictorial illustrations in the corpus of study shows that in all three mentioned Persian dictionaries, concrete nouns are the most illustrated headwords, among which the most pictures fall in the semantic fields of plants and animals. In addition, the analysis of illustrated entries in the present study confirmed the hypothesis that the visual features of the headwords do not appear to be the same, and illustration techniques may change due to these differences.

Furthermore, to enable to fulfill their communicative function, it is important that contextualization of pictures, their position in the dictionary along with a proper reference to their headwords are carefully devised. That is, if the illustrations are not appropriately linked to their headwords, they won't have any semantic function and might solely be considered as entertaining and aesthetic aspect of lexicography.

6. Conclusion

The present study, based on Stein's (1991) categories, looks at the inclusion of pictorial illustrations in three Persian monolingual dictionaries, including *Amid Persian Dictionary*, *Moein Persian dictionary*, and *Sokhan Comprehensive Dictionary*, intending to define a syntactic-semantic typology of pictorial illustrations in Persian monolingual dictionaries. The results of this survey indicate that domestic and contextualized pictures along with a proper reference to their headwords can enhance the communicative function of Persian monolingual dictionaries. It is also revealed that the co-reference of illustrations and headwords are fulfilled via the juxtaposition of pictures to the dictionary entries or through some verbal support that relates illustrations to the respective lemma. This research shows that the typological analysis of pictorial illustrations in dictionaries can provide a better understanding of illustrative structures in monolingual lexicography so that planning for the visual aspects of the new generation of Persian monolingual dictionaries would be more feasible.

دوماهنامه بین‌المللی

۱۲، ش ۴ (پیاپی ۶۴) مهر و آبان ۱۴۰۰، صص ۱۹۹-۲۲۵

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23223081.1400.12.4.5.7

تصویرگری در فرهنگ‌نویسی:

به سوی رده‌شناسی دستوری - معنایی تصاویر در

فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی

بدری‌السادات سیدجلالی^۱، آزی‌عباسی^{۲*}

۱. دکتری زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۳۱

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۲/۲۲

چکیده

یکی از روش‌های شفاف‌سازی معنا در فرهنگ‌نویسی استفاده از تصاویر است. مقاله حاضر بر آن است تا با بررسی مدخل‌های مصور سه فرهنگ یک‌زبانۀ فارسی از منظر دستوری و معنایی به الگوی رده‌شناختی تصویرگری در این فرهنگ‌ها دست یابد. این پژوهش با تکیه بر طبقه‌بندی اشتاین (۱۹۹۱) با به‌کارگیری روشی تحلیلی - توصیفی، شیوه‌های تصویرگری در فرهنگ عمید، فرهنگ معین و فرهنگ بزرگ سخن را مطالعه کرده و انواع تصاویر این فرهنگ‌ها را به‌لحاظ حوزه معنایی و هویت دستوری سرمدخل، ویژگی‌های دیداری تصاویر و محل درج آن‌ها واکاوی کرده است. به این منظور، تحلیل پیکره بنیادی صورت گرفت تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که چه مدخل‌هایی بیشتر مصور شده‌اند و چگونه می‌توان کارآمدی تصاویر در فرهنگ‌های لغت را افزایش داد. نتایج تحلیل توصیفی داده‌ها حاکی از آن است که مهم‌ترین عامل در افزایش کارکردهای ارتباطی تصاویر، بومی‌سازی، بافت‌مند کردن تصاویر و ارجاع درست آن‌ها به سرمدخلشان است که گاه با محل درج مناسب و گاه به‌واسطه شرح تصویر میسر می‌شود. همچنین مشخص شد که اسامی ذات در هر سه فرهنگ بیشترین تصاویر را به خود اختصاص داده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل رده‌شناختی تصاویر فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی امکان درک بهتر ساختار تصویرگری در این فرهنگ‌ها را فراهم آورده و برنامه‌ریزی برای جنبه‌های دیداری نسل نوین فرهنگ‌نویسی یک‌زبانۀ فارسی را تسهیل می‌سازد.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ‌نویسی، فرهنگ‌های یک‌زبانۀ، تصویرگری در فرهنگ، فرهنگ عمید، فرهنگ معین، فرهنگ بزرگ سخن.

E-mail: a.abbasi@alzahra.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

حس بینایی نقش مهمی در رشد شناختی و زبان‌شناختی انسان دارد. رسالت اصلی فرهنگ‌های لغت و دانش‌نامه‌ها جمع‌آوری و توصیف دانش واقعیت‌بنیاد و زبان‌شناختی است. اهمیت ادراک دیداری در فهم موضوعات موجب شده تا یکی از جوانب قابل‌توجه در فرهنگ‌نویسی موضوع تصویرگری و کاربرد عناصر دیداری در فرهنگ‌های لغت باشد. دیداری کردن ابژه‌ها از طریق تصویر^۱ به درک بهتر آن‌ها کمک می‌کند. از سوی دیگر، نگهداری اطلاعات دیداری نیز در حافظه ساده‌تر است. به همین علت است که حتی در فرهنگ‌های لغت دوزبانه نیز ک به نظر می‌رسد ضرورتی برای استفاده از تصویر وجود نداشته باشد، برای برخی مدخل‌ها صرفاً به ارائه معادل اکتفا نشده و تصویری با برچسب‌گذاری دوزبانه آورده شده است (Klosa, 2016, p. 516).

امروزه رویکردهای نوین در فرهنگ‌نویسی که کارکردهای ارتباطی فرهنگ‌های لغت را نیز در نظر دارند بر این باورند که فرهنگ لغت باید علاوه بر اطلاعات زبان‌شناختی، اطلاعات دانش‌نامه‌ای و فرهنگی را نیز دربرگیرد. این اطلاعات نه تنها از خلال متن بلکه به صورت تصویر هم ارائه می‌شوند. تصویرگری در فرهنگ‌های یک‌زبانه از راهکارهای رایج برای شفاف‌سازی معنا در فرهنگ‌نویسی معاصر است. پژوهش حاضر می‌کوشد تا با بررسی مدخل‌های مصور سه فرهنگ یک‌زبانه فارسی از منظر دستوری و معنایی به الگوی رده‌شناختی تصویرگری در این فرهنگ‌ها دست یابد تا درک جامعی از ساختار تصویرگری در این فرهنگ‌ها به دست آورد. پرسش‌های اصلی در این مقاله آن است که چه مدخل‌هایی بیشتر مصور شده‌اند و چگونه می‌توان کارآمدی تصاویر در فرهنگ‌های لغت را افزایش داد. به نظر می‌رسد قابلیت‌های تصویرگری مدخل‌ها یکسان نیست و شیوه‌های مصورسازی به فراخور قابلیت‌های تصویری مدخل تغییر می‌کند.

برای پاسخ به پرسش‌های مطرح‌شده، این جستار ابتدا با تکیه بر طبقه‌بندی اشتاین (1991) و با به‌کارگیری روشی تحلیلی - توصیفی، پیکره پژوهش یعنی مدخل‌های مصور در سه فرهنگ یک‌زبانه فارسی (عمید، معین و سخن) را بررسی می‌کند، آن گاه با رویکردی رده‌شناختی انواع مدخل‌های مصور در پیکره را به لحاظ حوزه معنایی و هویت دستوری سرمدخل، ویژگی‌های دیداری تصاویر و محل درج آن‌ها واکاوی می‌نماید. در پایان نیز به مسئله بازتاب اطلاعات

دانش‌نامه‌ای و فرهنگی از خلال تصاویر فرهنگ‌های فارسی پرداخته می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که با محوریت تصویرگری در فرهنگ‌نویسی صورت گرفته باشند، سابقه چندانی ندارند و اغلب مطالعات مرتبط با این حوزه، موضوع تصویرگری را صرفاً به‌منزله یکی از ابزارهای شفاف‌سازی معنا در فرایند تألیف فرهنگ‌های لغت مطرح می‌کند. در این میان شماری از تحقیقات موفق شدند دید ساختمان‌داری و الگومداری به تصویرگری در فرهنگ‌نویسی ارائه دهند که مهم‌ترین آن‌ها در اینجا برشمرده می‌شوند:

هوپکا (1984) برای نخستین بار تصاویر فرهنگ‌لغت‌های پنج زبان اصلی اروپایی (فرانسه، ایتالیایی، اسپانیایی، انگلیسی و آلمانی) را بررسی کرد و موفق شد رده‌شناسی تصاویر فرهنگ را در ۹ طبقه ارائه دهد (Klosa, 2016, p. 518). پس از هوپکا، جامع‌ترین بررسی درباره تصویرگری در فرهنگ‌های لغت را اشتاین (1991) انجام داده است. وی کارکرد تصاویر را با نگاه به نوع بن‌واژه و شرح تصاویر ارزیابی و بر این اساس طبقه‌بندی جدیدی از تصاویر فرهنگ لغت معرفی می‌کند. طبقه‌بندی اشتاین (1991) بر مبنای تصاویر فرهنگ زبان‌آموز پیشرفته انگلیسی معاصر آکسفورد^۲ (ویراست چهارم) و فرهنگ انگلیسی معاصر لانگمن^۳ (ویراست دوم) صورت گرفته است.

نسی (1989) به اهمیت تصاویر در فرهنگ‌های زبان‌آموز می‌پردازد. وی پس از طرح چالش‌های تصویرگری در این فرهنگ‌ها، روش‌های ممکن برای مصور کردن اسامی، افعال، صفات و حروف اضافه را مطرح می‌کند و در نهایت ویژگی‌های تصاویر متناسب برای یک فرهنگ‌لغت زبان‌آموز را معرفی می‌کند.

گانگلا - بیریر (2005) نقش تصاویر، به‌عنوان بخشی از خردساختار را در انتقال مفاهیم فرهنگی در فرهنگ‌های یک، دو یا چندزبانه مورد مطالعه قرار داده است. وی در پژوهش پیکره‌محور خود شماری از فرهنگ‌های لغت زبان‌های آفریقایی را بررسی می‌کند تا میزان کاربرد تصاویر و شیوه‌های تصویرگری در فرهنگ‌های لغت را رصد کند. وی اذعان می‌دارد که تعریف‌نگاری واژه‌ها و مفاهیم فرهنگ - محور باید با تصویر صورت گیرد، چراکه تصاویر

قابلیت شفاف‌سازی و ابهام‌زدایی معانی کلماتی را دارند که ممکن است در واژگان کاربر زبان غایب باشند یا در مورد فرهنگ‌های دوزبانه اساساً آن مفاهیم در زبان مقصد وجود نداشته باشند.

کلوسا (2016) ضمن معرفی رویکرد دانش‌نامه‌ای در فرهنگ‌نویسی، به اهمیت انتقال اطلاعات فرهنگی و دانش‌نامه‌ای در فرهنگ‌های لغت می‌پردازد. به باور وی، تصویرگری از ابزارهای کارآمد برای اتخاذ رویکرد دانش‌نامه‌ای به فرهنگ‌نویسی است که امکان ارائه بافت‌های فرهنگ‌محور برای سرمدخل‌ها را فراهم می‌آورد.

تصویرگری در فرهنگ‌نویسی از موضوعاتی است که کمتر مورد توجه پژوهشگران ایرانی بوده است. منصور (۱۳۹۲) در بررسی مقابله‌ای تصاویر فرهنگ فارسی معین با دو فرهنگ آکسفورد از حیث تعداد، مشخصات تصویر و چگونگی استفاده از تصاویر در این فرهنگ‌ها به این نتیجه می‌رسد که استفاده از تصویر در فرهنگ فارسی معین در مقایسه با دو فرهنگ زبان‌آموز و پیشرفته آکسفورد بیشتر جنبه تفننی دارد. واکاوی تصاویر فرهنگ‌های یک‌زبانه فارسی با رویکرد رده‌شناختی هیچ پیشینه‌ای ندارد و این نخستین پژوهشی است که قصد دارد، با در نظر گرفتن مؤلفه‌های دستوری و معنایی مدخل‌ها، الگوی نظام‌مندی برای تصویرگری در فرهنگ‌های یک‌زبانه فارسی پیشنهاد کند.

۳. مبانی نظری تصویرگری در فرهنگ‌نویسی

تصویر نوعی انگاره^۴ است که در ارتباط با متن آورده شده و آن را تزیین، مصور و تشریح می‌کند. انگاره‌ها نشانه‌های شمایی هستند (Klosa, 2016, p. 516, citde in Pierce, 1932). و تصویرگری در فرهنگ‌نویسی هم برپایه همین ارتباط شمایی صورت می‌گیرد. وقتی متن و تصویر در فرهنگ لغت کنار هم قرار می‌گیرند، هر دو هم‌زمان قابل رؤیت‌اند و به هم ارجاع می‌دهند. تصویر نمی‌تواند جایگزین تعریف شود، به همین ترتیب تعریف هم نمی‌تواند تمام اطلاعاتی را که از یک تصویر استنباط می‌شود به‌تنهایی منتقل کند (Landau, 2001, p. 143). تصویر و تعریف یک واژه در بهترین شکل با هم رابطه تکمیلی دارند. در چنین حالتی معنی از برآیند تعریف‌نگاری و تصویرگری حاصل می‌شود (Klosa, 2016, p. 516).

فرهنگ لانگمن، که از جمله فرهنگ‌های یک‌زبان‌های است که توجه ویژه‌ای به تصویرگری دارد، چهار نوع تصویر را از هم متمایز می‌کند: ۱. تصویر حیوانات، اشیا و گیاهان، ۲. تصویر چیزهایی که تعریفشان ساده نیست، مثل اشکال، فعالیت‌های پیچیده و نشان‌دادن اختلاف‌های جزئی بین کلمات مشابه، ۳. تصویر گروهی از اشیای مرتبط که بیشتر به صورت شبکه‌های واژگانی تعریف می‌شوند، ۴. تصویر معنی پایه یا فیزیکی واژه‌هایی که اغلب در مفهوم انتزاعی و ضمنی خود به کار می‌روند (Stein, 1991, p. 106).

در سنت فرهنگ‌نویسی، تصاویر صرفاً به دانش‌نامه‌ها تعلق داشتند، حال آنکه در رویکردهای نوین فرهنگ‌نویسی، که به نوعی وام‌دار نگاه دانش‌نامه‌ای به فرهنگ‌نویسی هستند، از امکانات دیداری برای توصیف دانش عمومی استفاده می‌شود. در این میان برخی حوزه‌های معنایی بیشتر از تصویرگری بهره برده‌اند که رایج‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: گیاهان، میوه‌ها، درختان، حیوانات، ابژه‌های هنری (مثل سازهای موسیقی)، معماری، ماشین و ابزارآلات و وسایل نقلیه (Biesaga, 2017, p. 231). به‌طور کلی فرهنگ‌های مصور ارزش ارتباطی بیشتری داشته و بهتر می‌توانند خلأهای معنایی را در توضیح موضوعات فرهنگی پُر کنند (Gangla-Birir, 2005, p. 50). تصاویر یک فرهنگ لغت، حتی در قالب طراحی‌های ساده، از ابزارهای مهم در انتقال اطلاعات فرهنگی یک جامعه زبانی هستند (Kavanagh, 2000, p. 114).

۳-۱. ویژگی‌های تصاویر در فرهنگ‌نویسی

هدف اصلی تصویرگری در فرهنگ‌های لغت شفاف‌سازی معنی و سهولت در تفهیم تعریف سرمدخل است. همین موضوع سبب شده تا تصاویر جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ‌های زبان‌آموز (Nesi, 1989, 2000) و فرهنگ‌های کودکان (Landau, 2001, p. 147) داشته باشند. برای آنکه تصاویر بتوانند نقش خود در شفاف‌سازی معنای سرمدخل را به‌درستی ایفا کنند باید در مورد تعداد، تمرکز، اندازه، و شیوه‌های جایگیری آن‌ها در فرهنگ لغت به دقت تصمیم‌گیری شود (Klosa, 2016, p. 516, cited in Hupka, 1989a, p. 705).

در فرهنگ‌های چاپی، تصاویر ممکن است در مجاورت کامل سرمدخل یا در حاشیه متن آورده شوند. گاهی تصاویر به صورت گروهی ارائه می‌شوند و کل صفحه را اشغال می‌کنند.

اگر تصویری در مجاورت مدخل نباشد، باید سرمدخل و تصویر به هم ارجاع داده شوند. فقط بن‌واژه‌هایی که سرمدخل شده‌اند می‌توانند تصویر داشته باشند (Klosa, 2016, p. 517). همه سرمدخل‌ها برای تصویر شدن مناسب نیستند. بیشتر سرمدخل‌هایی که تصویر می‌شوند اسم ذات هستند. البته صفت‌ها و حروف اضافه (مانند حروف اضافه مکان) نیز قابلیت تصویر شدن دارند. اگر قرار باشد سرمدخلی تصویر شود، تصویر باید به‌طور کامل ارائه شود، نه اینکه فقط بخشی از معنی موردنظر را پوشش دهد (Klosa, 2016, p. 517). در تألیف فرهنگ‌های لغت، چه در فرهنگ‌های چاپی و چه در فرهنگ‌های الکترونیکی نسبت تعداد تصاویر به تعداد سرمدخل‌ها بسیار متغیر است.

تصویرگری در فرهنگ‌نویسی به شیوه‌های گوناگونی صورت می‌گیرد. تصاویر ممکن است سیاه‌وسفید، رنگی، طراحی^۵ یا عکس باشند. طراحی اغلب برای نمایش مفاهیم پیش‌نمونه مناسب است، زیرا اطلاعات بافتی را شامل نمی‌شود. برخلاف طراحی، عکس بافت‌محور است و بار تاریخی و فرهنگی دارد (Biesaga, 2016, p. 101). در فرهنگ‌های چاپی به‌سبب مقتضیات اقتصادی تصاویر اغلب سیاه‌وسفید هستند، درحالی که در فرهنگ‌های الکترونیکی که رنگی بودن یا نبودن تصاویر تفاوت چندانی در هزینه چاپ ندارد، استفاده از تصاویر رنگی رایج‌تر است. البته علاوه بر عامل هزینه، محتویات اطلاعات و نقشی که برای تصویر در فرهنگ در نظر گرفته شده نیز در انتخاب شیوه تصویرگری دارای اهمیت است (Klosa, 2016, p. 518). فرهنگ‌نویسان هنوز نمی‌دانند که آیا رنگی بودن تصاویر به شناخت بهتر معنی سرمدخل کمک می‌کند یا به تمرکز کاربر فرهنگ لطمه وارد می‌کند (Biesaga, 2016, p. 102).

۲-۳. انواع تصویر در فرهنگ‌های لغت

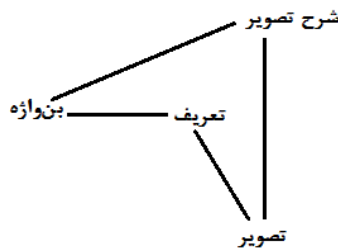
در فرهنگ‌نویسی، بسته به نوع سرمدخل، از تصاویر گوناگونی استفاده می‌شود. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، هوپکا (1984) رده‌شناسی تصاویر فرهنگ را در ۹ طبقه ارائه داد (Klosa, 2016: 518). به عقیده هوپکا (1984)، تصاویر فرهنگ را می‌توان به‌لحاظ ساده یا پیچیده بودن از هم متمایز کرد.

تصاویر منفرد^۶، که از رایج‌ترین نوع تصاویر در فرهنگ‌ها هستند، فقط یک ابژه را به صورت مشخص نمایش می‌دهند. تصاویر چندگانه^۷ صورت‌های مختلف یک ابژه را نشان

می‌دهند (مثلاً، گونه‌های مختلف سگ برای سرمدخل سگ). تصاویر مرحله‌ای^۸، که بیشتر برای افعال به‌کار می‌روند، رویداد یا ابژه‌ای را در چند مرحله نمایش می‌دهد به‌طوری‌که این مراحل در ادامه یکدیگرند، و این توالی حس حرکت را برمی‌انگیزد. در تصاویر ساختاری^۹، فقط یک بخش از ابژه نمایش داده می‌شود، که این بخش به کلیت بزرگ‌تری اشاره دارد. بخش‌های یک تصویر اغلب با قاب یا پیکان مشخص می‌شوند. تصاویر نقشی^{۱۰} ساختار درونی یک شیء و کارکرد آن را نشان می‌دهد. تصویر فهرست‌نامه‌ای^{۱۱} نه تنها یک سرمدخل را نشان می‌دهد، بلکه تمامی واژگان تخصصی مربوط به آن حوزه را نیز در قالب یک تصویر پیچیده ارائه می‌دهد. تصاویر صحنه‌ای^{۱۲} از آن هم گسترده‌تر هستند و سرمدخل را در صحنه‌های روزمره‌ای (مثلاً در یک فروشگاه یا ایستگاه مترو) که در آن تعریف می‌شود به تصویر در می‌آورند. تصاویر صحنه‌ای بیشتر برای گروه خاصی از سرمدخل‌ها کاربرد دارند، برای نمونه حروف اضافه مکان. طرح‌واره‌های نقشی^{۱۳} از تصاویر صحنه‌ای نیز فراتر می‌روند، چون کل یک فرایند را به تصویر می‌کشند (مثلاً فرایند تولید کاغذ). استفاده از روندنما^{۱۴} در این گروه از تصاویر بسیار مرسوم است. تصاویر دانش‌نامه‌ای^{۱۵} در مفهوم تقلیل‌یافته به آن دسته از تصاویر گفته می‌شوند که سرمدخل انتزاعی داشته باشند. نمایش دادن یک سرمدخل انتزاعی فقط با نمایش غیرمستقیم بخش قابل رؤیت یک واژه انتزاعی میسر می‌شود (مثلاً وقتی برای سرمدخل باستان‌شناسی از تصویر یک سایت حفاری استفاده شود).

۴. چارچوب نظری پژوهش

همان‌طور که اشاره شد، چارچوب نظری این پژوهش مقاله اشتاین (1991) است که خود بر پایه رده‌شناسی و مطالعات نظری هوپکا (1989) صورت گرفته است. هوپکا، پیرو نگاه بارت، به رابطه سه‌گانه میان تصویر و متن قائل است. صورت ساده‌شده این رابطه سه‌گانه در شکل ۱ آورده شده است:

شکل ۱: رابطه سه‌گانه بارتی میان بن‌واژه، شرح تصویر و تصویر

(Hupka, 1989, p. 234 cited in Stein, 1991, p. 103)

Figure 1: Barthian triad relation of lemma, legend and picture (Hupka, 1989, p. 234, as cited in Stein, 1991, p. 103)

اشتاین (1991) کارکرد تصاویر را با نگاه به نوع بن‌واژه و شرح تصاویر ارزیابی می‌کند. به عبارت دیگر، وی تأکید می‌کند که تصاویر نباید صرفاً ارزش زیبایی‌شناختی داشته باشند بلکه در تکمیل تعریف‌نگاری و برای شناخت بهتر معانی استفاده می‌شوند. هدف از پژوهش اشتاین (1991) این است که مشخص شود معانی تصویرشدنی چگونه طبقه‌بندی می‌شوند و تا چه اندازه از توضیحات کلامی بهره برده‌اند. اشتاین داده‌های پژوهش خود را به دو گروه اصلی اولیه تقسیم می‌کند: گروه اول آن دسته از تصاویری که ماهیت مستقل داشته و اگر در مجاورت سرمدخل مربوطه قرار بگیرند نیازی به توضیح کلامی ندارند. گروه دوم آن دسته از تصاویری هستند که علی‌رغم قرار گرفتن در مجاورت سرمدخل مربوطه، همچنان باید با توضیح کلامی همراه شوند. در ادامه، زیرمجموعه‌های هر دو گروه به تفصیل معرفی می‌شود.

۱-۴. گروه اول: تصاویر مستقل

گروه اول تصاویری هستند که ماهیت مستقل داشته و در صورتی که در مجاورت سرمدخل درج شوند نیاز به توضیح کلامی نخواهند داشت. این گروه به لحاظ دستوری ممکن است اسم، صفت یا فعل باشند. در ذیل طبقه‌بندی دقیق‌تر این گروه ارائه شده است:

۱-۴-۱. اسم

۱. اسامی ذات که قابل شمارش هستند و شکل مشخصی دارند و بخشی از یک کل در نظر گرفته نمی‌شوند.
  - الف) تصویری که نمونه‌ای را به‌تنهایی نشان می‌دهد، مانند طرح یک مارمولک یا یک لیوان بدون پس‌زمینه و خارج از بافت.
  - ب) تصویری که نمونه‌ای را در بافت معمولش، که در تعریف‌نگاری آمده، نشان می‌دهد، مانند تصویر یک کلبه چوبی در جنگل.
  - ج) تصویری که ابژه‌ای را در وضعیت یا فعالیت مشخصی که در تعریف‌نگاری آمده نشان می‌دهد، مانند طرح یک سمور آبی در حال صید ماهی.
  - د) تصویری که نقش یا کارکرد ابژه‌ای را به‌واسطه ابژه‌ای دیگر نشان می‌دهد، مانند تصویر یک بلندگو در دست یک خواننده.
  - ه) تصویری که برای نشان دادن اندازه تخمینی یک ابژه از عنصری به‌منزله شاخص اندازه‌گیری استفاده می‌کند، مانند قرار دادن تصویر یک ماموت در کنار شمایل یک انسان.
  - و) تصویری که دو یا چند نمونه از یک ابژه را نشان می‌دهد تا کاربر فرهنگ متوجه شود که واحد واژگانی مورد نظر صورت‌های متفاوتی دارد، مانند تصویر انواع کاکتوس.
  - ز) تصویری که ابعاد و جوانب مختلف یک ابژه را نشان می‌دهد تا ابعاد و شیوه استفاده از آن را مشخص کند، مانند تصویر یک تاس از ابعاد مختلف.
۲. اسامی قابل شمارشی که مربوط به اشکال هندسی هستند.
  ۳. اسامی قابل‌شمارشی که مربوط به رخداد یا فعالیتی بوده و به‌صورت گام‌به‌گام صورت می‌گیرند، مانند طراحی مراحل خورشیدگرفتگی.

۱-۴-۲. فعل

۱. تصویری که فعلی یا کنشی را با استفاده از مرحله‌های واسط آن انجام می‌دهد. مثل شیرجه زدن^{۱۶}. گاهی باید مرحله‌ها را با افزایش اندازه و حجم ترسیم کرد تا خوب دیده شوند.
۲. تصویر فعلی که برای انجام هدفی صورت می‌گیرد و آن فعل به‌وسیله ابزاری روی چیزی یا شخصی انجام می‌شود. مثل درشت کردن با میکروسکوپ^{۱۷}.

۳. تصویر افعالی که تغییرات مشهودی روی شکل و ساختار ابژه‌ها ایجاد می‌کنند. این نوع تصاویر معمولاً دو ابژه را نشان می‌دهند که یکی قبل و دیگری بعد از وقوع فعل صورت گرفته‌اند، مثل خم کردن^{۱۸}.

۳-۱-۴. صفت

برای مقوله دستوری صفت، استفاده از تصاویری که نیازی به توضیحات کلامی نداشته باشند خیلی نادر است (Stein, 1991, p. 112). به همین دلیل در چارچوب نظری اشتاین طبقه‌بندی‌ای برای این مقوله دستوری وجود ندارد.

۲-۴. گروه دوم: تصاویر وابسته به توضیحات کلامی

این گروه از تصاویری که ماهیت مستقل نداشته و علی‌رغم اینکه در مجاورت مدخل قرار گرفته‌اند، نیاز به توضیحات کلامی دارند تا بهتر فهمیده و تفسیر شوند. اشتاین (1991, p. 112) این توضیحات را براساس نقشی که ایفا می‌کنند به چهار گروه طبقه‌بندی می‌کند: شرح^{۱۹}، برچسب‌های شناسنده^{۲۰}، برچسب‌های ممیز^{۲۱} و زیرنویس‌ها^{۲۲}. شرح صورت عام توضیحات کلامی همراه تصاویر است. شرح غالباً یک واژه است و زیر تصویر قرار می‌گیرد. اگر شرح بیش از یک واژه و در قالب ساخت‌های نحوی یا جمله باشد، زیرنویس قلمداد می‌شود. توضیحات درون‌تصویری طبق این الگوی نظری برچسب در نظر گرفته می‌شوند. اشتاین (1991) کاربردهای برچسب و زیرنویس را به شرح زیر معرفی می‌کند.

۱-۲-۴. برچسب‌های شناسنده

این گروه که به نظر می‌رسد مختص اسامی باشند خود انواع مختلفی دارند که عبارت‌اند از:
 ۱. اسامی ذات قابل‌شمارش که بخشی از یک کل هستند. این ابژه‌ها می‌توانند مرزهای مشخصی داشته باشند مثل پاندول یک ساعت، یا محدوده قطعی و ثابتی نداشته باشند، مانند ماهیچه یا گونه. در این تصاویر معمولاً برچسب شناسنده با پیکانی به بخشی از یک کل گفته می‌شود.

۲. اسامی ذات قابل‌شمارش که اغلب یک ویژگی منحصربه‌فرد دارند و آن ویژگی در

تعریف‌نگاری آمده است. مانند تصویر فیل به همراه برچسب ممیز برای عاج آن.

۳. اسامی ذات قابل‌شمارش که ممکن است بخشی از یک کل باشند یا نباشند. انسان‌ها ترجیح می‌دهند اسامی ذات را در ارتباط با هم بیاموزند. به همین دلیل فرهنگ‌نویسان فرض می‌کنند کاربران فرهنگ دوست دارند واژه‌های مربوط به حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و فکری را در ارتباط با هم یاد بگیرند، مثلاً بخش‌های مختلف بدن، لباس، وسایل نقلیه و ...

۴. اسامی ذات مربوط به مکان‌ها مانند ایستگاه، خیابان، خانه و ... این تصاویر صحنه‌ای از یک مکان را نشان می‌دهند و تمام اشیا و افراد معرف آن مکان را تصویر می‌کنند، برای مثال تصویر آشپزخانه و تمام جزئیات آن.

۵. اسامی بازی‌ها. فرهنگ‌نویسان بر این باورند که بازی‌ها را نمی‌توان به‌درستی با تعریف‌نگاری توصیف کرد. تصاویر راه حل مناسبی برای معرفی بازی‌ها در فرهنگ‌های لغت هستند. این تصاویر اغلب زمین بازی [محل بازی]، اشیا مربوط به بازی و در صورت نیاز بازیکنان را هم نمایش می‌دهند. در این موارد نیز اجزای تصویر با پیکان مشخص و برچسب‌گذاری می‌شوند.

۲-۲-۴. برچسب‌های ممیز

این برچسب‌ها برای مشخص کردن بازنمایی‌های مختلف یک واحد واژگانی به‌کار می‌روند. در چنین مواردی هر تصویر حاوی بیش از یک شیء است که با برچسب‌های ممیز تفاوت‌های آن‌ها نشان داده می‌شود. طبق بررسی‌های اشتاین (1991, p.117)، برچسب‌های ممیز برای اسم و فعل به‌کار می‌روند که طبقه‌بندی دقیق‌تر آن‌ها به شرح زیر است:

۱. اسامی ذات قابل‌شمارش که به لحاظ ظاهر فیزیکی شبیه هم هستند.

۲. اسامی ذات قابل‌شمارش که با هم قرابت معنایی دارند، زیرا مرجع آن‌ها محصولات هستند که با هدف مشترکی تولید شده‌اند، مثلاً انواع داروها (قرص و کپسول).

۳. اسامی قابل‌شمارشی که طبقه‌ای از ابژه‌ها را نشان می‌دهند. در این حالت رابطه شمول معنایی حاکم است و یک پیش‌نمونه وجود دارد که در بالای تصویر آمده و با بقیه نمونه‌ها هم‌شمول است.

۴. اسامی قابل‌شمارشی که طبقه‌ای از ابژه‌ها را نشان می‌دهند. برای این طبقه هیچ پیش‌نمونه‌ای وجود ندارد. این مورد بیشتر برای اسامی حیوانات و گیاهان رایج است.

۵. اسامی ذات غیرقابل‌شمارش که مجموعه‌ای از ایزدها را نشان می‌دهند. مثال اشتاین (1991, pp. 119-121) برای این گروه از تصاویر انواع میوه‌ها و انواع پرندگان از فرهنگ لانگمن و انواع چمدان از فرهنگ آکسفورد است.

۶. اسامی معنا، قابل‌شمارش یا غیرقابل‌شمارش، که واحد اندازه‌گیری یا ابعاد را نشان می‌دهند، مثل سانتی‌متر یا اینچ در فرهنگ لانگمن.

استفاده از برچسب‌های ممیز برای افعال به‌ندرت اتفاق می‌افتد، به همین دلیل طبقه‌بندی معنایی آن‌ها دشوار است (Stein, 1991, pp. 121-123).

۳-۲-۴. زیرنویس‌ها

آخرین نوع توضیحات کلامی برای تصویرهای فرهنگ‌لغت زیرنویس‌ها هستند. به گفته اشتاین (Stein, 1991, p. 123)، چنانچه تصاویر آنقدر پیچیده یا گنگ باشند که تفسیرشان به‌سادگی امکان‌پذیر نباشد، باید تصاویر را همراه با ساخت‌های نحوی، در موارد نادری در قالب یک جمله کامل، ارائه داد. کاربرد زیرنویس برای اسم، به‌ویژه اسم‌های معنا، فعل، صفت، قید، حرف اضافه، ضمیر و اصطلاح رایج است (ibid., p. 123).

۵. تحلیل داده‌ها

در این بخش نتایج واکاوی شیوه‌های تصویرگری در سه فرهنگ یک‌زبانۀ فارسی (عمید، معین و سخن) با تکیه بر طبقه‌بندی اشتاین (Stein, 1991) و با هدف دستیابی به الگوی رده‌شناختی تصویرگری در این فرهنگ‌ها به شرح زیر ارائه می‌شود.

۱-۵. تحلیل تصاویر فرهنگ عمید

در این فرهنگ کاربرد تصاویر کاملاً مشهود است. تصاویر اغلب به‌صورت سیاه‌وسفید و در قالب عکس یا طراحی ارائه شده‌اند. این فرهنگ علاوه بر تصاویر سیاه‌وسفیدی که در متن آمده‌اند، شامل تعدادی تصاویر تمام‌صفحه رنگی و سیاه‌وسفید است که در قسمت‌های مختلف فرهنگ به صورت مجزا گنجانده شده‌اند و بیشتر روی عناصر فرهنگی و دانش‌نامه‌ای تمرکز دارند.

در فرهنگ عمید، هر دو گروه تصاویر (مستقل و وابسته به کلام) رؤیت می‌شوند، هر چند می‌توان گفت نسبت گروه اول نسبت به گروه دوم به مراتب بیشتر است، یعنی تصویرگری به گونه‌ای است که در اغلب موارد چنانچه تصویر در مجاورت سرمدخل آورده شود، نیازی به توضیح کلامی نیست. برای مثال، تصویر چهارپایه (= چارپایه، کرسی کوچکی که روی آن بنشینند) در این فرهنگ نمونه‌ای از تصاویر منفرد است که با طراحی ساده‌ای از این ابژه همراه است. نمونه‌ای دیگر مربوط به مدخل آهن‌ریا (= جسمی که آهن را به سوی خود جذب کند) است. تصویرسازی آهن‌ریا با تکیه بر نقش و کارکرد آن صورت گرفته است، یعنی در کنار تعریف، تصویر آهن‌ریای نعلی‌شکلی نمایش داده شده که میخی را جذب کرده است. به‌علاوه، در معرفی تصاویر گروه اول در طبقه‌اسامی، به تصاویری اشاره شده که برای نشان دادن اندازه تخمینی یک ابژه از عنصری به‌عنوان شاخص اندازه‌گیری استفاده می‌کند. فرهنگ عمید نیز از این راهکار در تصویرگری اسامی استفاده کرده است. برای مثال، برای نشان دادن اندازه پاپيروس انسانی در کنار نی‌های بسیار بلند این گیاه طراحی شده است (تصویر منفرد از گروه اول). در بررسی پیکره، نمونه‌های قابل‌توجهی نیز از تصاویر گروه دوم در فرهنگ عمید یافته می‌شود. برای نمونه، زبان با پیکانی در تصویری که دهان بازی را نشان می‌دهد مشخص شده است (برچسب‌های شناسنده). کاربرد زیرنویس نیز در این فرهنگ، به‌ویژه برای عکس‌های گروهی که در صفحات گلاسه در قسمت‌هایی از فرهنگ به‌صورت مجزا گنجانده شده‌اند، رایج است. این تصاویر گروهی و فهرست‌نامه‌ای (گروه دو) اغلب حاوی اطلاعات دانش‌نامه‌ای هستند، برای مثال زیرنویس‌های تصاویر مربوط به مدخل ساعت در فرهنگ عمید که در دو صفحه گلاسه سیاه‌وسفید ۱۷ نوع ساعت را با اشاره به کشور تولیدکننده و زمان ساخت معرفی کرده‌اند.

به‌طور کلی، تصاویر فرهنگ عمید که اغلب منفرد و در مواردی چندگانه و ساختاری هستند، در تمام فرهنگ در حاشیه آمده‌اند، به همین دلیل در مجاورت بی‌واسطه سرمدخل‌ها قرار ندارند. به‌علاوه، به‌سبب همین نوع قرارگیری، اندازه آن‌ها نیز محدودیت دارد. این موضوع سبب عدم شفافیت تصاویر، به‌ویژه عکس‌ها، شده است. به نظر می‌رسد ارائه تصویر گیاهان، جانوران و مکان‌ها به‌صورت عکس، آن هم در اندازه‌های کوچک، راهکار درستی برای تصویرگری نباشد، برای مثال تصاویر دلدل (نوعی خارپشت بزرگ)، زنجره (حشره کوچکی

شبیبه ملخ)، دقلی (گیاه خرزهره)، آمفی‌تئاتر یا حتی آسمان‌خراش در این فرهنگ چندان شفاف نیستند که بتوانند مکمل تعریف‌نگاری باشند.

بیشتر سرمدخل‌هایی که در فرهنگ عمید مصور شده‌اند اسم ذات هستند، گرچه در مواردی هم صفت تصویر ارائه شده است. برای مثال برای مدخل دغسر (کچل) تصویر سر بی موی یک مرد طراحی شده است. فرهنگ عمید در بعضی موارد ارائه عناصر فرهنگ‌محور و اطلاعات دانش‌نامه‌ای را در متن فرهنگ با تصویر همراه می‌کند. این تصاویر فرهنگ‌محور ممکن است به صورت طراحی (برای مداخل حاجی فیروز) یا در قالب یک عکس (برای مدخل درویش) باشند. گرچه تصاویر از طریق شرح به سرمدخل ارجاع می‌دهند، اما در سرمدخل‌ها ارجاعی به تصویر وجود ندارد. به نظر می‌رسد استفاده از برچسب‌های شناسنده در برخی موارد ضروری به نظر می‌رسد، برای مثال برای مدخل زبانه ترازویی طراحی شده که زبانه آن به روشنی مشخص نشده است. از طرفی، طبق چارچوب نظری اشتاین (Stein, 1991)، یکی از اصول هم‌ارجاعی مناسب بین تصویر و سرمدخل، یکسان بودن شرح تصویر و بن‌واژه است، این در حالی است که در فرهنگ عمید مواردی ناقض این اصل هستند. برای مثال تصویری با شرح تور ماهیگیری برای بن‌واژه تور ارائه شده است.

۲.۵. تحلیل تصاویر فرهنگ معین

از آنجایی که اعلام خارج از موضوع این پژوهش است، پیکره پژوهش چهار جلد اول فرهنگ معین را دربرمی‌گیرد. در این فرهنگ، تمرکز بالایی روی تصاویر وجود دارد. انتخاب تصاویر و محل قرارگیری آن‌ها به دقت صورت گرفته است و این تصاویر گاهی در حاشیه فرهنگ و گاهی در مجاورت سرمدخل قرار دارند. در این فرهنگ نیز هر دو گروه تصاویر (مستقل و وابسته به کلام) به‌وفور دیده می‌شوند. این فرهنگ همراه با تصاویر، از توضیحات کلامی نیز به‌خوبی بهره برده است، به نحوی که هر چهار گروه توضیحات کلامی طبق چارچوب نظری اشتاین (ibid)، یعنی شرح، برچسب‌های شناسنده، برچسب‌های ممیز و زیرنویس، در این فرهنگ وجود دارد. شاید بتوان گفت در بررسی مقابله‌ای سه فرهنگ پیکره پژوهش، فرهنگ معین موفق شده تا نظام‌مندترین صورت ممکن از تصاویر گروه دوم را در اختیار کاربر خود قرار دهد، مثلاً برای برچسب‌های شناسنده می‌توان به تصویر مربوط به مدخل کاربردتور در فرهنگ معین اشاره کرد

که بخش‌های مختلف آن مانند لوله بنزین، هوا، اهرم گاز و ...، مطابق آنچه در تعریف‌نگاری آمده، با برچسب نمایش داده شده‌اند؛ یا در معرفی جهت‌های جغرافیایی، ذیل مدخل جنوب تصویری از فردی دیده می‌شود که در منظره‌ای رو به کوه‌ها (شمال) و پشت به ما ایستاده و سه جهت دیگر جغرافیایی روی تصویر برچسب‌گذاری شده‌اند (برچسب‌های شناسنده). از سویی دیگر، نمونه‌های برچسب‌های ممیز نیز در این فرهنگ دیده می‌شوند، نمونه بارز آن تصویر ۱۵ نوع گره و کاربردهای آن در فرهنگ معین است که نام آن‌ها با برچسب‌های ممیز آورده شده است، برای مثال گره آسیابان، گره بارکش، گره بشکه‌کش، گره شکافدار و ...

در فرهنگ معین، اغلب تصاویر از نوع منفرد هستند، با این حال می‌توان نمونه‌هایی از انواع تصاویر چندگانه، نقشی و فهرست‌نامه‌ای را نیز یافت. ز این گروه از تصاویر غیرمنفرد می‌توان به تصاویر تمام‌صفحه رنگی با عنوان رنگ‌ها، پرچم‌ها، انواع سبزی‌های خوراکی، انواع درختان، انواع گل‌ها و تصاویر تمام‌صفحه سیاه و سفید با عنوان انواع سازه‌های فرنگی و بعضی از سازه‌های ایرانی در فرهنگ معین اشاره کرد که به گروه دوم تعلق دارند، چراکه اغلب با برچسب‌های ممیز یا شناسنده معرفی شده‌اند. تصاویر این فرهنگ که به صورت طراحی و عکس هستند اغلب اسم‌های ذات و در مواردی هم اسم مصدر، برای مثال مایه‌کوبی، را نمایش می‌دهند. بیشتر تصاویر در متن فرهنگ لغت آمده‌اند و با کمک شرح تصویر به سرمدخل مصور ارجاع می‌دهند، هرچند که نمونه‌هایی از عدم انطباق دقیق بن‌واژه و شرح در اینجا هم وجود دارد. در کنار این‌ها، صفحات گلاسۀ سیاه‌وسفید و رنگی هم وجود دارند که از متن جدا شده‌اند، اما به سرمدخلی مربوط می‌شوند. برای مثال، یک تصویر تمام‌صفحه سیاه‌وسفید روی کاغذ گلاسۀ به مدخل کان (معدن) اختصاص داده شده است و تمام واژه‌ها و اصطلاحات مربوط به آن برچسب خورده‌اند (برچسب‌های شناسنده). این صفحات شامل تصاویر چندگانه، فهرست-نامه‌ای یا ترکیبی از هر دو هستند که بیشتر به اطلاعات دانش‌نامه‌ای و مفاهیم فرهنگی (برای مثال تصویر ورزش باستانی، کاشیکاری یا غارهای ایران) مربوط می‌شوند. در متن فرهنگ معین نیز ساخت‌های نحوی زیادی به‌منزله زیرنویس استفاده شده‌اند، مانند کائوچوگ (وسایل و طریقه استخراج)، صید مروارید، رادیولوژی (دستگاه ارتعاشات)، سنتور و سنتورزن و ...

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تصاویر در فرهنگ معین توجه به بافت است. گاهی بافت تصاویر اطلاعات فرهنگی قابل‌توجهی در اختیار کاربر فرهنگ قرار می‌دهد، برای مثال ذیل

مدخل کلاس تصویری از یک کلاس درس نشان داده شده که پیش‌نمونه یک کلاس ایرانی را نمایش می‌دهد. دو ردیف دانش‌آموز پسر (نمادی از کلاس‌های تک‌جنسیتی) پشت نیمکت‌هایی در دو ردیف نشسته‌اند و به معلمی که جلوی تخته‌سیاه ایستاده نگاه می‌کنند. معلم رو به تصویر است و به نوشته‌ای با خط خوش نستعلیق روی تخت سیاه اشاره می‌کند: «فرزندان من! خرید فرآورده‌های وطن که حاصل دسترنج برادران کشاورز و کارگر شماست استقلال میهن عزیز شما را ضمانت می‌نماید». اگرچه ممکن است به دلیل استفاده از عکس به جای طراحی در برخی موارد اطلاعات بافتی تصویر وضوح کافی را نداشته باشد (برای مثال تصویر نخریسی و نخ‌بافی)، اما همین اندازه از بافت‌مند بودن تصاویر هم می‌تواند کارکردهای ارتباطی فرهنگ معین را افزایش دهد. فرهنگ معین حتی در چهار جلد اول، در قالب عکس‌هایی که شاید در نگاه اول متفرقه و تفننی به نظر برسد سعی در معرفی عناصر فرهنگ ایرانی از گذشته تاکنون دارد (برای مثال تصویر مجموعه‌ای از زینت‌آلات قدیم ایران، تصاویر دو طرح از قالی‌های ایرانی، تصاویر ورزش باستانی، تصویر مکتب‌خانه و تصویر تمام‌صفحه رنگی پسر بچه‌ای در حال قالی‌بافی). شاید اگر امکان به‌روزرسانی تصاویر وجود می‌داشت، فرهنگ معین می‌توانست خواسته‌های کاربران فرهنگ‌های مدرن را تا حد زیادی برآورده سازد.

نکته دیگری که می‌تواند کارآمدی تصاویر این فرهنگ را افزایش دهد، استفاده از زیرنویس و ارائه اطلاعات دانش‌نامه‌ای مربوط به تصاویر نیم‌صفحه‌ای در آغاز هر حرف است. در فرهنگ معین ابتدای هر حرف الفبا یک تصویر سیاه‌وسفید که اغلب عکس شاخص‌ترین سرمدخل آن بخش به تشخیص فرهنگ‌نویسان بوده ارائه شده است. این تصاویر هیچ توضیحی ندارند. اگر این فضای اشغال شده با زیرنویسی در توصیف آن عکس همراه می‌شد، کارکرد ارتباطی این تصاویر به مراتب افزایش می‌یافت. برخی نمونه‌های این تصاویر عبارت‌اند از عکس زورخانه در ابتدای بخش «ز»، عکس ضرب در ابتدای بخش «ض» و عکس طاق نصرت در ابتدای بخش «ط».

۳-۵. تحلیل تصاویر فرهنگ بزرگ سخن

در مقدمه این فرهنگ ذیل عنوان تصویر آمده است: «در تهیه تصاویر، کوشیده‌ایم تصویری تهیه کنیم که به محیط جغرافیایی و فرهنگ بومی ما نزدیک باشد». شاید بتوان گفت این

برجسته‌ترین ویژگی تصویرگری در فرهنگ بزرگ سخن باشد. اگرچه تمرکز روی تصاویر در این فرهنگ از دو فرهنگ قبلی کم‌تر است، اما از آنجا که همه تصاویر به صورت یکدست و کاملاً واضح طراحی شده‌اند، به خوبی می‌توانند نقش مکمل تعریف‌نگاری را ایفا کنند. تصاویر سیاه‌وسفید اغلب منفرد و در موارد چندگانه، ساختاری و نقشی هستند و در تمام فرهنگ ذیل سرمدخلشان آمده‌اند. کاربرد تصاویر ساختاری در فرهنگ بزرگ سخن، بر خلاف طبقه‌بندی هوپکا (1984) که فقط بخشی از یک کل را نشان می‌داد، به این صورت است که کلیت یک ابژه نشان داده می‌شود، در عین حال بخشی از آن ابژه که تصویر بن‌واژه موردنظر است بزرگ‌نمایی و در مجاورت تصویر کلی طراحی می‌شود، برای مثال بزرگ‌نمایی تصویر برجستگی‌های استوک زیر جفت کفش فوتبال، یا غدد اشکی در کنار تصویر نیمرخ چشم. گاهی نیز چنین ساختاری برای نشان دادن بافت یک ابژه به کار می‌رود، برای مثال، ذیل تعریف خلخال (حلقه فلزی که زنان به منزله زینت به میچ پای می‌اندازند)، تصویر زنی طراحی شده که خلخال به پا دارد. تصویر بزرگ‌نمایی شده خلخال نیز به صورت منفرد با پیکانی در کنار تصویر زن نمایش داده شده است.

واکاوی تصاویر فرهنگ بزرگ سخن نشان می‌دهد که به غیر از موارد معدود، تصویرگری در این فرهنگ از نوع گروه اول است. در واقع، از آنجا که تمام تصاویر در مجاورت بی‌واسطه سرمدخل‌ها قرار دارند، به ندرت از توضیحات کلامی استفاده شده است، مگر آنکه از پیکان به منزله برچسب‌های شناسنده استفاده شده باشد. به عبارت دیگر محل قرارگیری تصاویر به ارتباط آن‌ها با سرمدخلشان کمک می‌کند تا حدی که نیازی به ارائه شرح تصویر وجود ندارد و مشکلی برای هم‌ارجاعی تصویر و سرمدخل وجود ندارد. برخلاف الگوی اشتاین (1991) که در آن فقط اسامی قابل شمارش می‌توانند بدون توضیح کلامی ارائه شوند، در این فرهنگ نمونه‌هایی از اسامی غیرقابل شمارش بدون توضیح کلامی آورده شده‌اند، برای مثال ذیل سرمدخل قهوه تصویر این گیاه و دانه‌های آن طراحی شده است.

تقریباً تمام سرمدخل‌هایی که مصور شده‌اند اسم ذات هستند که در آن بین می‌توان به طراحی عناصر فرهنگی نظیر تسبیح، رحل، بادگیر، تنبک، جاقلمی، روبنده، سرنا، سنگک، قلیان، کباده و ... اشاره کرد. در فرهنگ سخن، تصاویر بن‌واژه‌های خنثی گاه به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که قابلیت انتقال مفاهیم فرهنگ ایرانی را دارند، برای مثال استفاده از تصویر آرم الله

پرچم کشورمان برای مدخل آرم و یا تصویر حک شده فروهر روی دیوار برای مدخل حفاری. در این فرهنگ نیز تصاویر تا حد امکان بافت‌مند ارائه شده‌اند و نکته‌های قابل‌توجهی در طراحی‌ها سرمدخل‌ها ارائه شده است. برای مثال، تصویر پریرز با دوشاخه‌ای همراه است که کارکرد آن را نشان دهد. ذیل سرمدخل چرتکه، علاوه بر طراحی شیء به صورت منفرد، مردی نشان داده شده که مشغول کار با چرتکه است. در نمونه‌ای دیگر، ذیل مدخل حلقه از دواج دست چپ فردی را که حلقه به دست دارد در کنار جعبه‌ای باز شده می‌بینیم که یک جفت حلقه در کنار هم قرار داده شده‌اند.

۶. نتیجه

یکی از راهکارهای شفاف‌سازی معنی در فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی استفاده از تصاویر است. پژوهش حاضر با هدف دستیابی به الگوی رده‌شناختی دستوری - معنایی تصاویر فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی، با تکیه بر طبقه‌بندی اشتاین (1991) و با به‌کارگیری روشی تحلیلی - توصیفی، شیوه‌های تصویرگری در فرهنگ عمید، فرهنگ معین و فرهنگ بزرگ سخن را مورد مطالعه قرار داد. تحلیل داده‌های این پژوهش در راستای پاسخ به دو پرسش اساسی صورت گرفت: نخست اینکه در فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی چه مدخل‌هایی بیشتر مصور شده‌اند، دیگر اینکه چگونه می‌توان کارآمدی تصاویر در فرهنگ‌های لغت را افزایش داد.

بررسی تصاویر در پیکرۀ پژوهش نشان می‌دهد که به‌لحاظ مقولۀ دستوری بن‌واژه‌ها، اسامی ذات در هر سه فرهنگ بیشترین تصاویر را به خود اختصاص داده‌اند که در آن میان نیز بیشترین تصویر به سرمدخل‌های حوزه معنایی گیاهان و جانوران تعلق دارد. در فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی تصاویر اغلب منفرد و در مواردی چندگانه، ساختاری و نقشی هستند. البته در فرهنگ معین نمونه‌هایی از تصاویر فهرست‌نامه‌ای نیز یافته می‌شود. به‌علاوه، واکاوی مدخل‌های مصور در پژوهش حاضر مؤید این فرض بود که قابلیت‌های تصویرگری مدخل‌ها یکسان نیست و شیوه‌های مصورسازی به‌فراخور قابلیت‌های تصویری مدخل تغییر می‌کند. به عبارت دیگر، فرهنگ‌نویس در فرایند تصمیم‌گیری برای جنبه‌های مصور فرهنگ‌لغت همواره باید رابطه سه‌گانه هوپکا (بن‌واژه، تصویر و شرح تصور) را در نظر بگیرد و برپایۀ سه متغیر یادشده مناسب‌ترین شیوه را برگزیند.

همچنین نتایج تحلیل توصیفی نشان می‌دهد که مهم‌ترین عامل در افزایش کارکردهای ارتباطی تصاویر، بومی‌سازی، بافت‌مند کردن تصاویر و ارجاع درست آن‌ها به سرمدخلشان است که گاه با محل درج مناسب و گاه به‌واسطه شرح تصویر میسر می‌شود. چنانچه هم‌ارجاعی لازم بین سرمدخل و تصویر وجود نداشته باشد، کاربرد تصاویر ارزش معنایی ندارد و صرفاً جنبه تفریحی و زیبایی‌شناختی خواهند داشت.

یکی از قابلیت‌های تصویرگری در فرهنگ‌نویسی امکان انتقال مفاهیم فرهنگی و اطلاعات دانش‌نامه‌ای است. داده‌های پژوهش حاکی از آن است که در فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی، اطلاعات فرهنگی گاه از طریق مصور کردن سرمدخل‌های فرهنگ‌محور (تصویر سازهای ایرانی، صورت‌های خوشنویسی خط فارسی، معماری و ...) و گاه به واسطه بافت‌مند کردن سرمدخل‌های خنثی ارائه شده‌اند. به نظر می‌رسد که اگر بتوان در فرهنگ‌نویسی زبان فارسی به صورت نظام‌مند و آگاهانه از این قابلیت تصاویر بهره جست، در آینده‌ای نه چندان دور فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی می‌توانند ابزار کارآمدی برای معرفی و انتقال عناصر فرهنگ ایرانی باشند. این پژوهش نشان می‌دهد که این امر با تحلیل رده‌شناختی تصاویر فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی میسر می‌شود، چرا که رده‌شناسی دستوری - معنایی تصاویر امکان درک بهتر ساختار تصویرگری در این فرهنگ‌ها را فراهم می‌آورد و برنامه‌ریزی برای جنبه‌های دیداری نسل نوین فرهنگ‌نویسی یک‌زبانۀ فارسی را تسهیل می‌کند.

پژوهش‌هایی که با محوریت تصویرگری در فرهنگ‌نویسی صورت گرفته باشند، سابقه چندانی ندارند و اغلب مطالعات مرتبط با این حوزه، موضوع تصویرگری را صرفاً به‌منزله یکی از ابزارهای شفاف‌سازی معنا در فرایند تألیف فرهنگ‌های لغت مطرح می‌نمایند. مقاله حاضر نخستین پژوهشی است که با در نظر گرفتن مؤلفه‌های دستوری و معنایی مدخل‌ها، قصد دارد با رویکرد رده‌شناختی الگوی نظام‌مندی برای تصویرگری در فرهنگ‌های یک‌زبانۀ فارسی معرفی نماید. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران این حوزه در پژوهش‌های آینده بر پایه یک مطالعه میدانی این بار به نقش تعاملی تصاویر با کاربران فرهنگ‌لغت بپردازند تا دریابند کاربران فرهنگ تا چه اندازه تصاویر را مفید می‌دانند و اینکه در مراجعه به سرمدخل‌هایی که تصویر شده‌اند، آیا کاربر فرهنگ هم‌زمان به تعریف‌نگاری و تصویر توجه می‌کند یا صرفاً روی تصویر یا متن متمرکز می‌شود.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. illustration
2. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALDCE)*
3. *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)*
4. image
5. drawing
6. unique illustrations
7. multiple illustrations
8. sequential illustrations
9. structural illustrations
10. functional illustrations
11. nomenclatural illustration
12. scenic illustrations
13. functional schemata
14. flowchart
15. encyclopedic illustrations
16. dive
17. magnify
18. bend
19. legend
20. identifying labels
21. differentiating labels
22. captions

۸. منابع

- انوری، ح. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. ۸ ج. تهران: سخن.
- عمید، ح. (۱۳۶۳). فرهنگ فارسی عمید. ۳ ج. تهران: امیرکبیر.
- معین، م. (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی معین. ۶ ج. تهران: امیرکبیر.
- منصوری، م. (۱۳۹۲). مبانی و شرایط استفاده از تصویر در فرهنگ: تحلیل فرهنگ فارسی معین و آکسفورد. فرهنگ‌نویسی، ۷، ۵۷-۴۱.

References

- Amid, H. (1984). *Farhang-e Amid (Amid Dictionary)*. Tehran: Amir kabir. [In Persian]
- Anvari, H. (2003). *Farhang-e Bozorg-e Soxan (The comprehensive dictionary of sokhan)*. Tehran: Sokhan. [In Persian]

- Biesaga, M. (2016). Pictorial illustration in dictionaries. The state of theoretical art. In Margalitadze, T. and G. Meladze (Eds.) 2016. Proceedings of the XVII EURALEX International Congress. *Lexicography and Linguistic Diversity*, 99-108.
- Biesaga, M. (2017). Pictorial illustrations in encyclopedias and in dictionaries : A comparison. In Kosem I., C. Tiberius, M. Jakubíček, J. Kallas, S. Krek and V. Baisa (Eds.). *Electronic Lexicography in the 21st century*. Proceedings of eLex 2017 Conference, Leiden, the Netherlands, 19–21 September 2017, 221-236.
- Gangla-Birir, L. (2005). The use of pictorial illustrations in Africa language dictionaries. *Lexikos*, 15, 38– 51.
- Kavanagh, K. (2000). Words in a cultural context. *Lexikos*, 10, 99 – 118.
- Klosa, A. (2016). Illustrations in dictionaries; encyclopedic and cultural information in dictionaries. In P. Durkin (Ed.) *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: OUP, 515-531.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The art and craft of lexicography*. 2d ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansouri, M. (2014). Fundamentals and conditions of using illustrations in dictionaries: Analyzing Moein Persian dictionary and Oxford English Dictionary. *Special issue of Persian Academy Papers-Lxicography*, 7, 41-57. [In Persian]
- Moein, M. (1993). *Farhang-e Farsi' (Moein Persian dictionary)*. Tehran: Amir kabir. [In Persian]
- Nesi, H. (1989). How many words is a picture worth? A review of illustrations in dictionaries. In M.L. Tickoo (Ed.) *Learners` Dictionaries: state of the art*. Singapore: SEAMEO, 124-134.
- Stein, G. 1991. Illustrations in dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 4(2), 99-127.
- Svensén, Bo. (2009). *A handbook of lexicography: The theory and practice of dictionary-making*. Cambridge: Cambridge University Press.